

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

KATONA Imre életrajza / Biography of Imre KATONA
(1921–2001, Csongrád – Kecskemét)

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.676

Dátum/Date: 2013. július 22 / July 22.

Ezt az információt közlésre előkészítette

/ This information prepared for publication by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Katona Imre életrajza, 2013, **pp. 1–14. old.**, *AHU MATT*, No. 000.000.676,
<http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Kézirat az Afrikai Kutatási és Kiadási Program Elektronikus Archívumában

Kulcsszavak/Key words

Katona Imre életrajza, magyar Afrika-kutatás, a magyar népköltészet összevetése a népek költészetével, az afrikai népek mitológiája, mana-hit Afrikában, biography of Imre Katona, Hungarian African studies, comparison of Hungarian folk poetry with traditional poetry of the peoples, mythology of African peoples, mana-belief in Africa

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC

SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikaisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

KATONA Imre életrajza / Biography of Imre KATONA (1921–2001)

(A Szerkesztő jegyzete: / Note by the Editor: Katona Imre tanár úr, amint ez a közreadott írásokból is kiderül, valójában nem volt afrikanista. Mindemellett hosszú éveken át, jelen sorok íróját is, ő vezette be az afrikai kultúrák rejtelmeibe az ELTE Folklore Tanszék oktatójaként, hiszen a néprajz szak diploma elnyeréséhez a 3–4. évben négy féléven át etnológiai képzésben is részesülnünk kellett a *Világ népei* című kurzus segítségével. A négy félév tehát négy világrész megismerésével telt: Afrikát, sőt, Ázsiát is Katona tanár úr tanította. Éppen ezért megtisztelve emlékéit, közreadjuk Voigt Vilmos írását, amely az ő afrikai ismeretekkel való viszonyát vázolja, míg a másik két írás (eredetileg egy posztumusz kötet utószavai: in: Katona Imre: *Még nincs vége a dalnak. Írások a drávaszögi, szlavóniai, bácskai és temesközi magyar folklórról*, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 465–467, 468–473. old.) azt a tudóst mutatja be, akinek más vonatkozású folklorisztikai írásai minden bizonnyal hasznosíthatók (komparatív jelleggel) az afrikai folklór vizsgálatában is. Voigt Vilmos professzorral viszont vitatkoznunk kell: Katona tanár úr egy cikkében összevető jelleggel használt afrikai folklórpéldákat (1966), és Ecsedy Csabával együttesen összeállította az afrikai népek mítoszanyagára vonatkozó vázlatot (1970). Továbbá egy, az afrikai mana-hittel foglalkozó régi kéziratát, amelyet még a nyolcvanas években adott át közlésre az ELTE AKP-nek, éppen most helyeztük fel a Tudástárba. /)

KATONA IMRE ÉS A HAZAI AFRIKANISZTIKA

Voigt Vilmos

A csongrádi származású folklorista a Szegedi egyetemen szerzett magyar–történelem–földrajz szakos diplomát. Minthogy Hódmezővásárhelyt gimnáziumi osztályfőnöke volt Tálasi István, az egyetemen pedig Ortutay Gyula bevonta a tápai folklór kutatásába – természetes, hogy folklorista lett. Gyorsírással sok kötet mesét gyűjtött. Rövid középiskolai tanárság után 1949-ben Ortutay a budapesti Folklore Tanszékre hívta. Innen ment (saját kérésére) nyugalomba (1983), ám kapcsolata a

tanszékkal és a magyar néprajztudománnyal igazán szoros maradt. Leginkább a magyar népköltészet érdekelte, a dalok, mesék, viccek világa. Az 1950-es években a munkásfolklór kutatására fogták. Sok tanulmányt és egy kis összegezést írt a magyarországi kubikusokról.

Az 1960-as évek végétől egyre többet járt Jugoszláviába, ahol (főként tanítványaival, Lábadi Károllyal együtt) hatalmas magyar népköltés-gyűjteményt hozott létre. Haláláig számtalan helyen tartott előadást, ilyen népszerűsítő dolgozatai a magyar folklór történeti és táji tagolódásáról, a gyermekek életéről szólnak. Noha tervezte, végül is nem készítette el a magyar népköltészet stílusáról és poétikájáról szóló áttekintést.

Szorgalmas, megbízható, kedves ember volt, akinek életeleme volt a beszélgetés, és ennek gyakorlására mindig kis baráti kört tudott létrehozni. Az egyetemen folklór forrásismeretet, népdalt, népballadát adott elő, és ő adta le a paraszti társadalomról szóló kollégiumot is. Maga igazi demokrata volt, voltaképpen a Parasztpárt nézeteihez közel, ám egy rövid ideig a Polgári Demokrata Párt tagja volt. Később sosem volt párttag. Nem volt vallásos. Egykori földrajz szakosként ismerte és szerette a természetet, és imádott utazni. Útjairól hosszú naplókat állított össze.

1955-től ő adta le Ázsia és Afrika népeit is a néprajz szakos hallgatóknak. A távoli földrészek népeinek bemutatása egyetemünkön rendszerint a földrajzos-képzés keretében és olyan szempontból történt. Váratlan és véletlen afrikanisztikai órákra is sor került. Voltaképpen azonban az 1950-es évekre kialakított új „muzeológus”-képzés hozott e téren változást. Ez nagy, homogén és sokrétű tudásanyagot kívánt nyújtani. A leendő régészek, művészettörténészek és néprajzosok egyformán tanultak régészeti, művészettörténeti és néprajzi alapo­zást, a néprajz szakon pedig egy-egy kontinens egy félévet kapott.

Vajda László volt az ilyen etnológiai képzés vezetője, aki akkor elsősorban afrikanistának tekintette magát. Barátai és első tanítványai mintegy felosztották maguk között a világot. Így jutott Ausztrália és Óceánia Bodrogi Tibornak, az indiánok Boglár Lajosnak. Am egy idő után az egyetem nem velük, hanem saját oktatóival adatta le „a világ népei” órákat is. Ekkor Dömötör Tekla örökölte Bodrogi óráit, Dégh Linda meg Amerikát. Mentségükre legyen mondván életükben egy sort sem publikáltak ilyen témakörökről, pedig Dégh Linda immár majd fél évszázada az Egyesült Államokban él.

Katona így kapta meg Ázsiát és Afrikát. Én is hallgattam óráit, tudom, hogy Buschan akkor már sok évtizedes német kézikönyve volt a forrás. Abban pedig elmélet egy szó sincs. Katona tanár úr sem írt egy kukkot sem e kontinensek népeiről. (Leszámítva a magyar őstörténetről vagy valamilyen jelenség „világtörténetéről” szóló tájékoztató cikkeit.)

Pedig egy idő után eljutott e földrészekre. Az 1960-as évektől kezdve ugyanis voltak államközi csereegyezmények, és ki lehetett utazni. Katona Imre az egyik leg-szorgalmasabb kiutazó volt. Rövidebb-hosszabb ideig járt Finnországban, az NDK-ban, Jugoszláviában, Albániában, főként Olaszországban (ahol a magyar kubikusok

italiai társait vizsgálta). Minthogy csak németül tudott (oroszul, angolul, franciául pedig nem), a Szovjetunióba nem pályázott ilyen kiküldetésre. Viszont három-három hónapig volt Indiában, Tuniszban és Algériában. Mindenütt talált németül tudó kollégákra vagy többszörös tolmácsolásra. Egyébként pedig – és ezt naplói is megörökítik – az illető országot töviről hegyire akarta bejárni: vonatokon utazott végállomástól végállomásig. Rengeteget gyalogolt. Edzett gyalogos turista volt. Amikor Indiában volt az antropológiai világkongresszus, ide (egyébként a hasonlóan passzionátus hátizsákos utazó Komoróczy Gézával kettesben) Törökországgal kezdődő helyi buszjáratok láncán kívántak eljutni. Sosem értek azonban célhoz, mivel akkor zavarták el a perzsa sahot.

Katona Imre Afrikában is – pontosabban a Maghreb közepén, hiszen Fekete-Afrikába nem jutott el – afféle Richard Halliburtonként utazott. Valamit biztosan gyűjtött is, ám ezt nem hozta nyilvánosságra. Minthogy gyakorlatilag nem tudott fényképezni, postai képeslapokat mutogatott úti beszámolóin. Meg egyszer egy ezer elefánt trombitálására hasonlító fülsiketítő ricsajt is, amit az ő számára a legutolsó tolmács a láncban „gyermek-altató-dalnak” állított.

Egyébként ez volt az az időszak, amikor a népus magyar tánckutatókat igényelt, bizonyára a császári balett számára, és nyilván visszaemlékezve a harmincas években a balassagyarmati múzeumból már ide jutott magyar muzeológus és aktfotográfus, majd táncosnő-impresszárió (Fényes Dezső) vérpezsdítő tevékenységére is. Vadasi Tibor járt is az abesszinoknál, sőt Sárosi Bálint, Víg Rudolf, Martin György neve is felkerült erre a listára.

Valamilyen hasonló kezdeményezés után jutott el Tóth Margit Egyiptomba, ahol is a kopt zene világhírű kutatójává vált. Egyszer a szenegáli múzeum igazgatója járta körbe a szocialista államokat, terepmunkát folytató és kiállításokat csináló néprajzost keresvén. Tőlünk Bakó Ferenc és Csalog Zsolt jelentkeztek, azért nem többen, mivel angolul kellett tudni. (Végül is lengyel zsákmánnyal tért haza a fordított rabszolgakereskedő.)

Ebben az időben pedig már voltak magyar afrikanisták a terepen: Zempléni András, Karády-Görög Veronika. Persze, ők Párizsból, mint „francia” kutatók jutottak oda. A már itthon afrikai nyelvekkel (is) foglalkozó Fodor István is Kölnben lett ezért fizetést kapó afrikanista.

Egy idő múlva, valamilyen oknál fogva csökkent az ilyen egyezményekkel kiutazók száma. Csak újságírók, tévé-operatőrök, talajbiológusok és a veszprémi Böbe-majmot „visszadzsungelesíteni” szándékozók jutottak továbbra is könnyen Afrikába. Amikor a következő generáció, Ecsedy Csaba, Sárkány Mihály, Füssi Nagy Géza és mások expedícióra indultak, bizony itt ennek megszervezése, vagy ilyen vállalkozásokba néprajzos becsempészése nehezebb és hosszabb ideig tartó munka volt, mint maga a terepmunka.

Persze ekkor is el lehetett jutni Afrikába „kerülő úton” is. (Pl. Vidacs Bea.) Biztos vagyok abban, hogy több tucat néprajzos kollégám járt már turistaként Egyiptomban, Tuniszban, Marokkóban, talán Madagaszkáron vagy a Seychelles-

szigeteken. Ilyen útjaikról azonban nem írtak tudományos beszámolót. Egyébként ebben szakmánk nemes hagyományait követik, hiszen már Jankó János is turistáskodott. (Bartók Béla pedig nemcsak népzeneét gyűjtötte, hanem tüdőbaját is gyógyította a Biskra-oázisban.)

Hogy hányféle furcsa magyar szerzet jutott el Afrikába, *Az angol beteg* film hőse, és Kádár László, a későbbi debreceni földrajz-professzor tudhatta volna elmesélni. A *Casablanca* film magyar menekültje meg az Észak-Afrikában katonáskodó Faludy György voltaképpen Rejtő Jenő „afrikanisztikájának” megelevenedett alakjai. (Sőt mindmáig jutnak magyarok az igazi idegenlégióba is.)

Minden tiszteletet megérdemelnek azok, akik az 1950-es évektől úgy negyedszázadra megőrizték a magyar afrikanisztikai perspektívákat a néprajzkutatás számára: ilyen dolgozatokat, szakdolgozatokat, tanulmányokat vasaltak be tanítványaiktól vagy beosztottaiktól. Ez a szellem ébren tartotta az érdeklődést Afrika iránt, és amikor az 1980-as évek elején megindult a Folklore Tanszéken egy afrikai kutatási program – kiderült, hogy milyen sokan nem a nullpontról indulnak ilyen mezőkre.

Az átmeneti és átmentő korszaknak volt szorgalmas munkása Katona Imre. Akinek halála óta is sok tanulmánya, sőt kötete jelent meg. Ezek között a legfontosabb a *Mundus Kiadótól a Még nincs vége a dalnak* (Budapest, 2006). Ebben olvasható Katona Imre teljes bibliográfiája, jó életrajza, életművének méltatása is. Könyvei ma a szegedi egyetem Néprajzi Tanszékén találhatók. Kéziratainak többsége a Csongrádi Levéltárba került. Vicc-gyűjteménye és más feljegyzései a mi Folklore Tanszékünkön vannak. Ám nincsenek nálunk útinaplóinak füzetei. Úgyhogy azt nem tudom, megmaradtak-e maghrebi úti feljegyzései? És ha igen, hol vannak?

Voigt Vilmos

A DAL FOLYTATÓDIK

Lábadi Károly

Még nincs vége a dalnak... – választotta kötetének címéül Katona Imre a mára több-jelentésűvé ármálódott mondatot. Könyvének írásait ugyanis még életében, valamikor az 1990-es évek elején válogatta össze, s akkor a címben jelzett gondolatnak más üzenete volt. A kiadás lassúsága miatt azonban, melynek oka nyilván pénzügyi lehetett, csak most, majd tíz esztendő után veheti kézbe az olvasó olyan tagolásban, ahogy azt szerzője elképzelte. Drávaszögi és szlavóniai írásából *Lábánál holdvilág, fejénél napsugár* címmel időközben már készült egy válogatás: 75. születésnapjára horvátországi magyar tisztelői köszönték meg segítőkészségét és a vidék iránt tanúsított szeretetét. Mostani könyvének címével egy folyamatra kívánt utalni, ahogy múltbéli baráti beszélgetéseinkből tudom. Az eltelt harminc esztendő alatt ugyanis a Drávaszög Szlavóniával együtt a legsokoldalúbban feldolgozott kistájunk lett. Rögzítésre került teljes mesekincse, megjelentek balladái, népdalai, kisepikai prózaműfajai több kötetbe gyűjtve váltak hozzáférhetővé, összefoglalók készültek gyermekjátékairól, halászatáról, ezenkívül még sok-sok témakörben jelent meg önálló könyv vagy kismonográfia. Emellett a kötet írásainak összeválogatásakor legalább ennyi kutatási terv lapul(t) még a fiók mélyén, és a folytatás lehetőségére ugyancsak utalt a címválasztás. Ugyanakkor a Tanár úr a maga szívósságára és kitartására is célzott címadásával: mert hiába vonult nyugállományba, vérbeli kutató és egyetemi oktató maradt élete végéig. Többet dolgozott, írt és publikált, mint amikor főállásban igyekezett megszerettetni a magyar néprajztudományt hallgatóival.

Annak is oka volt, hogy élete során önálló kutatási témakörei mellett éppen a délvidéki, a bácskai, a drávaszögi és a szlavóniai magyarság folklórjából gyűlt össze majd félezer lapot kitevő könyv. Mi lehet az oka annak, hogy egy csongrádi születésű, életének nagyobbik részét Budapesten eltöltő néprajzkutató „beleszerelmesedik” – az ő szóhasználatával – egy vidékbe, s azt második, választott szülőföldjének tekintí? Részben családi emlékei és a véletlen. Édesapja, a csongrádi főállatorvos, aki egyik legnagyobb példaképe volt, huzamosabb szolgálati időt töltött a Délvidéken és a Balkánon. Szuggesztív elbeszélései felkeltették fia érdeklődését, s felcsiholt kíváncsisága mindvégig megmaradt a sok kultúrájú, sok nép lakta ország iránt. Néhányszor elmondta, és több helyütt megírta azt is, hogy a Délvidék iránt táplált vonzódása egyetemista korában lángolt fel igazán, amikor személyesen szerezhette élményeket a helyszínen. A Györffy István kezdeményezte táj- és népkutató mozgalom keretében 1942-ben többirányú gyűjtőtáborba indultak az Őrségbe professzora, Tálasi István vezetésével. Az ottani árvizek azonban keresztülhúzták tervüket, s mivel a vezető professzor a Drávaszög szülőtte volt, ezért a halászfalura, Kopácsra

esett választásuk. A kéthetes gyűjtőmunka a különböző tudományterületek számára kincsesbányát jelentett: a demográfia, a földrajz, a szociográfia, az orvostudomány és természetesen a néprajz számára addig ismeretlen területről hoztak felszínre értékeesebbnél értékeesebb adatokat. Katona Imre számára ez az első drávaszögi út a varázslatos vidék – amelyről a 19. századi utazók azt írták, hogy olyan, akár egy természetes angolkert – a mesemondók és a kopácsi tündérmesék világának feledhetetlen megismerését jelentette. Kötetnyit gyűjtött a mesékből, kóstolóként *Csalóka Péter* címmel meg is jelent belőlük egy kisebb válogatás. Időközben átrajzolódtak az országhatárok, a gyűjtőút folytatása akadályokba ütközött. Csak 1962-ben, a Magyar Tudományos Akadémia kiküldetésében, csereegyezmény keretében juthatott el ismét korábbi gyűjtőhelyére. Egyhónapos útja során, amikor Kopácsot ismét felkereshette, megismerte Jugoszláviát, benyomásait, megfigyeléseit tanári pontossággal írta le. Az azóta széthullott, sok nép által lakott országnak jól érzékelt minden gondját-baját, melyről útinaplója tanúskodik (megjelent: *Fantomországi napló* I–II., Oppidum, Csongrád, 2001, 2003). Talán jó terepismeretének és kiküldetése során kiépített kapcsolatainak köszönhető – melyeket a jugoszláviai magyar értelmiségiekkel, elsősorban az Újvidéken tevékenykedő egyetemi tanárokkal, kutatókkal kötött –, hogy 1969-ben, amikor Újvidéken létrejött a Hungarológiai Intézet, a délvidéki magyarság első tudományos intézménye, az anyaországi néprajzos kutatók közül ő is segédkezhetett abban, hogy elindulhassanak a jugoszláviai magyar néprajzi kutatások. Szakmai tudásával egyengette a „kutatótanoncok” útját, s maga is velük járta a magyarlakta vidékeket, elsősorban a Temeskört, ahonnan jelenlegi kötetének több írása, tanulmánya származik. Amikor úgy érezte, hogy nem tartanak tovább igényt segítő, vezető kezére, átpártolt a Drávaszögbe. Hitvesem 1975-ben egy pécsi pedagógus-továbbképzésen vett részt, ahol Katona tanár úr is előadó volt. A szünetben megtudta, hogy drávaszögi hallgatói is vannak. Azonnal barátság szövődött előadó és hallgatója között. Még ugyanabban az esztendőben vendégül láttuk, közös terveket dolgoztunk ki, s ezzel megkezdtuk a Drávaszög, valamint Szlavónia szervezett néprajzi kutatását. A magyar nyelvterület újabb peremén nagyrészt az ő ösztönzésére kezdett eltűnni az a fehér folt, amely eltakarta a népélet, a népköltészet értékes rétegét. Észrevétlenül atyai barátommá vált, aki nemcsak önzetlen szakmai segítséget nyújtott, hanem amikor a huszadik századot a déli szláv háborúskodás búcsúztatta, szorongattatásunkban, akárcsak a bibliai példázatokban a jószívű, igaz emberek teszik, szerény hajlékát és asztalát is családtagként megosztotta velünk. Ezt megelőzően majdnem huszonöt esztendeig nem múlt el olyan nyár, hogy legalább néhány hétig ne jártam volna vele sorra a Duna és a Dráva között elterülő ősi, Árpád-kori településeket, s mint a jó vadász, gyűjtögettük a trófeákat, a régies folklór-különlegességeket. Barátságunk az anyaországba költözésünk után is folytatódott, melynek mélységét kezdete óta kézzelfogható bizonyítékok jelzik: több közös folklórkötetünk született, ezenkívül önállóan is feldolgoztunk témákat. Katona Imre mostani könyvének tanulmányai is délvidéki látogatásainak maradandó emlékei. Az ő igazi műfaja a tanulmány, a cikk volt. Néhányan ajkbiggyesztve fogadták megje-

lenésüket, mert úgy vélték, ilyenre aprópénzre váltja tehetségét. Csak valamit elfelejtettek: Katona Imre, amikor résztemákkal foglalkozott oly módon, hogy annak fontosságát és lényegét a szakemberek mellett mindenki megértse, nem feledkezett meg az egészről, az „egyben látásról” sem. Mert egész életművét úgy rakosgatta össze, mint a muranói üvegmozaik-kockák készítői. Egymás mellé illesztgetve, összeolvasva egyöntetű kép kerekedik ki egy-egy nagyobb, meghatározó témáról vagy vidékről. Felbukkanása előtt például a Délvidék sem igen vonzott más kutatókat. Ő azonban észrevette az ott élő magyarság szellemi gazdagságát, s ha nem is nagy lélegzetű összefoglalókban, de apróbb írásokban meg is örökítette. Ha összeolvassuk szövegeit, kikerekedik a határon túlra szorult nemzetrészünk, a délvidéki magyarság népi öröksége! Ezzel kapcsolatban akár hitvallásul is felfogható könyvének utolsó három mondata, mely halála után öt esztendővel jelenik meg: „Nincsenek isten háta mögötti tájak, álságos minden egyéb rangsorolás is, a Világ egy és oszthatatlan. Tudományunk előtt minden nép és embercsoport egyformán kedves; nekünk, kutatóknak a tömegek együttélésének harmóniáját is kell szolgálnunk. Reméljük, eredménnyel!” Katona Imre tudományról alkotott felfogását, a közlési műfajok egyenrangúságának igazságát, az apró közlések fontosságát a klasszikussá válás csillogó jelei támasztják alá. Halála után ugyanis folyamatosan jelennek meg írásait tartalmazó könyvei. Ennek a jó érzését bárcsak életében is többször megtapasztalhatta volna!

Lábadi Károly

KATONA IMRE UTÓÉLETE

Voigt Vilmos

A szó szoros értelmében értendő itt az „utószó”, hiszen a szerző, Katona Imre halála után öt évvel jelenik meg a mostani kötet. A hihetetlenül szorgalmas, sokoldalú magyar folklorista, Katona Imre 1921. október 18-án, Csongrádon született.

Már makói születésű édesapja, aki különben kiváló állatorvos volt, egy életen át érdeklődött a népi kultúra és a népnyelv iránt. Makói tájszótára ma is kéziratban van, fia ugyan megpróbálta sajtó alá rendezni, ám e munkát nem fejezte be. Noha anekdotaként hat, ám igaz történet, hogy az excentrikus cigánykutató, Herrmann Antal is barátja volt, aki Szegedről gőzhajón felutazva látogatta meg hétvégeken a Katona-családot, ahol is az akkor kisfiú Imrét a „térdére ültetve mesélt neki”. Amikor 1998-ban Kolozsvárt, a Babeş-Bolyai egyetem magyar intézetében ünnepeltük a Magyarországon elsőként kinevezett egyetemi néprajz-professzor, Herrmann Antal centenáriumát, én hívtam fel a szervezők figyelmét arra, hogy él még olyan ember, aki látta Herrmann Antalt! Katona tanár úr részt is vett, és felejtethetetlen előadást is tartott minderről. (Ez meg is jelent a centenáriumi kiadványban, és Katona Imre visszaemlékezéseiben is eleven képet kapunk erről az érdekes, külön folklor-kutatóról.) Édesapja állatorvosi vizitjeire magával vitte fiát, aki a parasztok életét ilyen praktikus módon jól megismerhette.

A Katona-családban a két gyermek közül Imre mindvégig követte édesapjának ezt az érdeklődését, aminek magasabb szintre kerüléséhez az is hozzá járult, hogy hódmezővásárhelyi gimnazista éveiben a magyar népi jogélet mindmáig utolérhetetlen későbbi kutatója, Tárkány Szűcs Ernő lett egyik osztálytársa, osztályfőnökük pedig a legkiválóbb Györffy-tanítvány – később a Táj- és Népkutató Intézetben néprajzi kutatótáborok vezetője, majd budapesti egyetem tárgyi néprajzi tanszékének professzora, Tálasi István volt.

Minthogy néprajzi szak ekkor csak Budapesten volt, ő a szegedi egyetemen földrajzot tanult, és a nagyvilág bármely tája iránti érdeklődését élete végéig sem változtatta meg. Egyetemi éve alatt kapcsolódott be az Ortutay Gyula (akkor már szegedi egyetemi magántanár) „tápai szemináriumába”, ahol (Péter Lászlóval együtt) a folklórt vette fel. Ahhoz a generációhoz tartozott (akárcsak Dégh Linda vagy Kovács Ágnes), akik gyorsírással jegyezték fel meséket. Tápai népmeséi egy „minikönyv” formájában jóval később jelentek csak meg. A könyv mérete következtében is igazán kevesen ismerik, és legtöbbünk könyvespolcán időről időre nyomtalanul szokott eltűnni ez a kivételes fontosságú mesegyűjtemény! Egyetemista éve alatt Katona Imre előbb Csongrádon folytatott mesekutatást. 1941–1942-ben hetven mesét jegyezt fel Palásti Annuskától. (E mesék csodás világát, egyszersmind a mesemondó

fordulatos életét szerencsére végre megismerhetjük, mivel Bereznai Zsuzsanna, Katona Imre egyik legkiválóbb tanítványa gondozásában most megjelenik ez a meseanyag.) Katona Imre két további, nagyobb népmese gyűjtéséről is tudunk. A Táj- és Népkutató Intézet kutató-táborában (ezeket is Tálasi István vezette) a szilágysági Bogdándon, majd a drávaszögi Kopácson jegyzett fel népmeséket. Az előbbi, ugyancsak gyorsírással rögzített szövegekből csak néhányat publikált, később, elszórtan. Most nem tudjuk, hova lett a halála körüli kézirat-elszállítási zűrzavarban a régi, több gyorsírt füzetből álló anyag. Csak a csodában reménykedhetünk, hogy addig kerül elő valahonnan, amíg él olyan ember, aki el tudja olvasni a hatvan éves cenzúrárt, ráadásul olyan gyorsírásban, amit fél évszázada már sehol sem tanítanak.

Szerencsére a másik, a kopácsi gyűjtésről szinte mindent tudunk, és ezt e kötet olvasói is észrevehetik. (Legfeljebb azt kell egyértelműen leszögezni, hogy az első megjelenéskor, a *Csalóka Péter* kötetén feltüntetett nyelvész, Beke Ödön csak a maga neve alatt adta ki a meséket. Azokhoz semmi köze sem volt.) Minthogy ezt eddig csak Katona Imrének említettem, most nyilvánosan is elárulom, ez volt a legelső magyar népmesekötet, amelyet gyermekkoromban, az éppen megismert betűket használva elolvastam. Máig emlékszem nemcsak az *Almafi* mesére, hanem például *Tyukos Horvát Antal* mesélő érdekes nevére is. Később tűnt csak fel, hogy nem minden népmeséhez írták oda, ki is mesélte... Ezt furcsállottam is, és valahogy a „mesélők neve nélküli” meséket nem is tartottam igazinak. Persze mindehhez az egykori olvasóra tett, kitörölhetetlen hatáshoz nemcsak a kopácsi mesék szépsége, hanem Katona Imre kiváló stílusérzéke és gyűjtői fogékonysága is kellett. Amikor 1989-ben az általam legszebbnek tartott magyar népmeséket tettem közzé (lásd *A táltos kanca és a libapásztorlány* c. kötetet), természetesen ebben is van kopácsi mese, a nem kevésbé elmemozgató nevű Szalai (Szuszi) Árontól.

A világháború után a nevével ellentétben igencsak határozottan pacifista fiatal ember (elég hamar házasságba) előbb vidéki tanárként helyezkedett el, majd Ortutay meghívta az akkor kiegészülő budapesti egyetemi folklór tanszékre. Katona Imre úgy mesélte el, hogy előbb már ketten (D. L. és D. T.) is oda kerültek azzal a céllal, hogy ők foglalkozzanak többek között a munkásfolklórral és munkásnéprajzzal. Ezt a munkát azonban csak Katona Imre végezte csakugyan el, főként a kubikusság életét mutatta be. A budapesti egyetemi oktatás során nemcsak a folklór forrásismertetét, a magyar népdalt és népballadát tanította, hanem az akkori rendszer szerint a világ népei tárgykörben két kontinenst, Afrikát és Ázsiát is. Szeretett tanítani, ám az emellett bizony meglevő adminisztrációt és kööttségeket lehetőleg mellőzte. Noha szóba került, hogy menjen Szegedre az ottani néprajzi tanszék újraszervezésekor, ehhez nem volt kedve – maradt Pesten. Az első adandó alkalommal maga ment nyugdíjba, ám órapótlásra és egyéb, a Folklór Tanszék körüli munkákban továbbra is mindig számíthattunk rá.

Már korábban is sokat utazott, államközi kiküldetésben. Az NDK-ban, Finnországban, Albániában, Olaszországban, Indiában, Tuniszban, Algériában hónapokat töltött. Más tájakra is eljutott, rövidebb-hosszabb utak vagy átutazás révén. Egyéb-

ként ő mindig a napfényes délre vágyott, már a német világ sem nagyon érdekelte. Nyilván otthoni körülményei is sarkallták, hogy minél többet legyen távol. Ám passzionátus utazó, nagyon igénytelen ember volt. Útjairól naplókat is vezetett, ezek közül első „jugoszláviai” útjának jegyzetei láttak napvilágot (sajnos, rengeteg hibával, félreolvasással, talán még félreértésekkel is.)

Szinte hihetetlenül keveset volt a szlovákiai vagy romániai magyarok között. Délre annál gyakrabban indult. Mihelyt lehetett, leutazott Jugoszláviába, ahol nyaranként az Adria partján időzött a legszívesebben – mint oly sok, nem tengerparti magyar. Oda- és visszautaztában gyűjtött, néprajzi gyűjtőtáborokban és konferenciákon vett részt. Hazai részről ő szervezte meg a vajdasági magyar folklorisztikai gyűjtést, előbb Penavin Olga folklorisztikai támogatója volt, részt vett a Tripolszky Géza és Burány Béla között kialakuló gyűjtésekben, majd Tóth Ferenc és Beszédes Valéria munkásságának irányítója volt. A Bácskában és a Temesközben járt. Erről e kötetben pontos képet kaphatunk. Noha galambpéjű ember volt, azért a maga igazát is fellebbezhetetlennek tartotta. Bori Imrével különböztek össze a vajdasági magyar folklór gyűjtés irányítását és módszerét illetően. Ekkor tette át tevékenysége központját Eszékre majd a Drávaszögbe, annál inkább, mivel ekkor már nemcsak gyűjtőtársi, hanem baráti kapcsolat fűzte a Lábadi-házaspárhoz.

Katona Imre született népművelő és népszerűsítő volt. Szeretett világméretű áttekintéseket adni, és kis témákról is cikkeket írni. Itthon is írt a barátai és tisztelői által szerkesztett folyóiratokba, újságokba. (Ez akkor, ma már hihetetlen módon még honoráriummal is járt!) Az akkori horvát területeken erre több módja volt. Az ő (gyakran Olsvai Imre közreműködésével) végzett gyűjtéseit az akkor az anyaországhoz képest hihetetlenül gyorsan könyv-alakban is meg tudta jelentetni. Balladák, mesék, lírai dalok jelentek meg ilyen módon, a Lábadiék kiadta egyéb kötetekben (találós kérdések, gyermekfolklór stb.) is érezni segítő kezét. Minthogy ezekben az évtizedekben rendszeresek voltak a „jugoszláv–magyar” (leginkább újvidéki–budapesti) szimpóziumok, ezekre sorra átfogó előadásokat készített. Sokszor és sokféle módon oktatta és biztatta az „amatőröket”. Különösen „nyugdíjas” éveiben látzott úgy, a mindig aktuális feladatok szétforgácsolják. Ám utólag azt kell megállapítani – ez a sokféleség életeleme volt. És minthogy ha egyszer elvállalt egy munkát, azt el is végezte – ezért is sokszor és sokfelé hívták.

Élete végén évekig betegeskedett, noha ezt a kelleténél jóval kevesebbszer emlegette, és szinte sehogy sem gyógyíttatta (mondjuk csak mézzel). Szinte biztos vagyok abban is, hogy szerénysége is hozzájárult ahhoz, hogy félrediagnosticszálják, nem megfelelő módon és nem idejekorán kezeljék. Ezért is hagyott abba vagy félre olyan sok munkát a múlt század utolsó éveiben. Noha már életében is sokat publikált, halála (2001. május 21., Kecskemét) óta sorra jelennek meg könyvei. Ezek legtöbbször korábbi dolgozatait foglalják egybe, vagy személyes jellegűek. Új válogatásban adták ki főként műfaji jellegű dolgozatait (*Szépen szóló madárka. Népdalaink szöveges üzenete*, 2002, Budapest, Masszi Kiadó), a *Néprajz és gyermekvilág* című népszerűsítő áttekintését (2001, Budapest, Pont Kiadó), úti feljegyzéseit és szakmai

beszélgetéseit (*Tisza szélén, Duna hosszán. Úti feljegyzések, utolsó beszélgetések*, 2004, Budapest, Masszi Kiadó). Pintér Lajos egy váratlan címmel (*Ötvenöt magyar népmese*, 2002, Szeged–Csongrád, Néprajzi Tanszék) tette közzé a Katona Imrével folytatott beszélgetéseit.

Katona Imrének mindig volt baráti köre, és nem csupán a szakmabeliek közül. Ám Schram Ferenc, K. Kovács László, Tárkány Szücs Ernő, Nagy Dezső, Süpek Ottó, a kerámiakutató Katona Imre, a pszichológus Király József és mások szombatonként együtt diskuráltak, politizáltak, meséltek vicceket – utóbbiak később Katona Imre páratlan vicc-gyűjteményének alapját adták. Minthogy vidéken élt néhány jó barátja, mint Péter László, vagy Dankó Imre, ők nem látogatták e beszélgetéseket. Olsvai Imre, Istvánovits Márton vagy akár Mándoki László és más folkloristák pedig csak alkalmanként bukkantak fel. Más barátai, mint Andrásfálvay Bertalan vagy Komoróczy Géza (akikkel pedig még együtt utazott is!) – tudtommal – kívül maradt e körön. A Lábadi-házaspárt élete végéig szinte családtagként szerette. A kecskeméti költő, Pintér Lajos sok szállal kapcsolódott hozzá. Betegsége legsúlyosabb szakaszában ő állt hozzá a legközelebb. Ekkor kereste Tarján Tamás, Barna Gábor, Kósa László és mások barátságát, ekkor merültek fel Biernaczkzy Szilárd (akivel Afrika iránti érdeklődésük is közös volt) tervei is Katona Imre köteteinek kiadására vonatkozóan. Katona Imrét sokan szerették, és ő is idővel megenyhült régi „ellenségei” irányában. (Ezt általában meg is mondta nekik.) A gyanútlanúságig őszinte és igazságszerető ember volt: naiv, derűs, harmonikus. Szerencsére ebből nem támadt baja, még 1956 után sem. Viszont nem egy pártfogoltja csalódást okozott neki: becsapta, kihasználta.

Nekem tanárom volt, majd kollégám, még szobatársam is. Régen és elég jól ismertük egymást: Édesapját én is igen megszerettem. Ő meg ismerte Édesanyámat, húgomat is. Több közös témánk volt, elég sokat beszélgettünk, ám hosszabb utazások alkalmával már órákon át csak ő beszélt. Pontos, jellemző történeteket tudott, és szívesen mesélt utazásairól, világmegváltó ötleteiről. Egyetemi kutatóutakon valószínűleg ragaszkodott Verebélyi tanárnőhöz, aki édes palacsintákat sütött: „a diákok számára”.

Noha – főként mert mindig bajszot viselt – az ötvenes években ellenfelei „narodnyiknak” tartották. Ám ez tévedés volt. Vidéki ember létére is polgári, demokratikus – és meglepően tűnik – vallási értelemben is skeptikus volt. Egyáltalán nem volt romantikus népmesés, sokkal inkább született evolucionista, aki nagyra tartotta a statisztikai adatokat. Sosem volt marxista pártnak a tagja. (Pedig sok pártagnál őszintebben volt baloldali és a munkásokat megbecsülő ember.)

Halála után könyvei és egyéb iratai Szegedre, az ottani egyetemi Néprajzi Intézetbe kerültek. A nevezetes vicc-gyűjtemény és néhány más kéziratot a szülőváros, Csongrád szerezte meg, és a Megyei Levéltár közzé is tette ennek alapos jegyzékét: *Dr. Katona Imre fondjának ismertető leltára*, összeállították: Georgiades Ildikó és

Kádasné Szabó Márta, Szeged, 2004, A Csongrád Megyei Levéltár Kiadványai – segédletek XIV. Ma ez a füzet ad legjobb áttekintést munkássága dokumentumairól.

Nyugodtan mondhatom, nálunk, a Folklore Tanszéken mindig is elismertük. Jubileumi éveiben rendezvényeken ünnepeltük (például az általa leadott tárgyak terén utódja, Küllös Imola vezényletével), több ízben is közzétettük aktuális bibliográfiáját (persze úgy, hogy tőle kértük el az alapanyagot.) Arcképe most is ott látható könyvtárunk olvasótermében. Utólag azt is mondhatnánk, még életében igazán mi ismertük fel munkásságának hasznát.

Mégis van nekünk is, másoknak is adósságunk vele szemben! Sajnos – ígéretek ellenére is – hiányzik teljes bibliográfiájának közzététele. Nem gyűjtöttük kötetbe a viccre és hasonló műfajokra vonatkozó írásait. Nem történt igazi kísérlet az általa gyűjtött folklóranyag összegezésére. Nem folytatta senki sem Móricz Zsigmond népköltési gyűjtésének általa kezdett kiadását ... Érdemes volna útinaplóiból is legalább (értelmes és pontos!) válogatást közzétenni. Persze, a mostani kötet azért törleszt ezekből az adósságokból.

Minthogy a koronatanúk (Lábadiék) megszólalnak a kötetben, és elmondják az egykori Jugoszlávia magyar néphagyományaira vonatkozó egyes írások létrejöttének körülményeit, sőt értékelik is az olvasható ismeretanyagot, nekem ezt nem kell megismételnem. (Egyébként az eredeti megjelenés adatait e kötet feltünteti.) Ám ha két fontos vonást mégis szóra teszek – szerencsére itt már másutt megfogalmazott véleményt, magamat ismétlem.

Egyrészt mélységesen igaz az a megállapítás, miszerint Katona Imre és segítői munkássága révén a közelmúltban a Drávaszög vált a folklóráját tekintve a legjobban megismert magyar tájjá. Ennek következtében a legkisebb adat, a legáltalánosabb megállapítás is jó összefüggésbe kerül, többé válik önmagánál. Olykor még Katona Imre is meglepődött, mi minden maradt meg e kis területen, annyi vérzivatar után is.

Ezzel függ össze a másik megállapítás igaza. A jugoszláviai polgárháború elsöpörte a drávaszögi magyarok hagyományos kultúráját. Még ha vissza is mentek egyesek az elűzöttek közül – az a világ, ami Katona Imre itteni könyvéből feltárul – örökre eltűnt. És még csak nem is úgy, mint a modernizálódó magyarországi falvakban, ahol azért valami és valaki mégiscsak megmaradt. Itt a fegyverek nemcsak a templomtornyot lőtték szét, hanem az egész hagyományos kultúrát.

A zord korszak és következményei miatt még nagyobb az értéke e kötetnek. Dokumentuma egy kisebb Atlantisznak, amely azért olyan drága nekünk, mivel a miénk volt. Sajnos, a múlt idő azokra a tájakra is érvényes (mint a mai Szerbia magyar lakta vidékei), ahol nem fegyveres harcok formájában dúlt, és pusztított a háború.

Katona Imre és munkatársai halhatatlanságának biztosan egyik záloga e szép könyv. Köszönjük mindazok munkáját, akik világra segítették. És kívánjuk, minél többen vegyék kézbe, igaz és fontos tudás megszerzése végett.

Voigt Vilmos